

1 **Razvojno obdobje prehoda v odraslost – temeljne značilnosti**

Maja Zupančič

V razvojnopsihološki literaturi se je za obdobje med mladostništvom in zgodnjo odraslostjo v zadnjih desetih letih uveljavil izraz *prehod v odraslost*. Nanaša se na starostno obdobje od poznih najstniških let do sredine dvajsetih let, s trendom po podaljševanju v zgodnja trideseta leta. Izhodišča opredelitve prehoda v odraslost kot samostojnega razvojnega obdobja, ki se demografsko (velika raznolikost) in psihološko (subjektivne opredelitve posameznikov kot ne povsem odraslih) razlikuje od mladostništva in zgodnje odraslosti, je oblikoval Arnett (2000a). Razlikovalne značilnosti prehoda v odraslost so jasno prepoznavne pri mladih v tehnološko razvitih družbah, ki posameznikom od približno 18. leta dalje omogočajo podaljšano obdobje neodvisnega preizkušanja različnih možnosti in oblikovanja identitete. Te družbe namreč poudarjajo pomembnost izobraževanja, strokovnega usposabljanja, posameznikove osebne izbire in neodvisnosti ter tako ustvarjajo pogoje, v katerih mladi lahko »odložijo« zavzemanje odraslih vlog, prevzemanje odgovornosti in obvez do drugih posameznikov ter delujejo še razmeroma neodvisno od socialnih vlog odraslega in socialnih pričakovanj o odrasli osebi (npr. Arnett, 1998, 2000a).

Na eni strani posamezniki na prehodu v odraslost postajajo vse bolj čustveno, vrednotno in materialno neodvisni od staršev, na drugi strani pa še ne prevzemajo vseh obveznosti, ki so značilne za odraslega posameznika (Zupančič, 2004a). Namesto tega še vedno raziskujejo življenjske možnosti, zlasti na področju partnerskih odnosov, dela in svetovnega nazora. To je tudi starostno obdobje, v katerem se v populacijah kažejo najbolj raznoliki demografski vzorci. Še v predhodnem razvojnem obdobju, v mladostništvu (od približno 12 do 18 let), najdemo zelo homogene demografske podatke: skoraj vsi mladostniki živijo pri svojih izvornih družinah, skoraj vsi so neporočeni in brez otrok ter se šolajo. Tudi obdobje po 30. letu je bolj homogeno v primerjavi s prehodom v odraslost. Večina mladih odraslih je poročenih oz. živijo v izvenzakonski skupnosti, imajo vsaj enega otroka in so zaposleni. V obdobju med 18. letom in drugo polovico dvajsetih let starosti pa se veliko posameznikov odseli od doma oz. vsaj med delavniki bivajo izven doma, večina jih po srednji šoli nadaljuje izobraževanje (manjši delež se jih zaposli). Zlasti zaposleni mladi v tem obdobju oblikujejo tudi partnersko skupnost in se odločajo za starševstvo.

Arnett (2000a, 2001) je v svojih raziskavah s študenti in odraslimi med 30. in 55. letom starosti v ZDA ugotovil, da so se merila oz. pojmovanja značilnosti odrasle osebe ter starost, ko mladi vstopijo v obdobje odraslosti (oz. ko pričnejo zaznavati sebe kot povsem odrasle osebe) v zadnjih desetletjih precej spremenila. Podobno ugotavljajo tudi raziskovalci v Kanadi (Cheah in Nelson, 2004), Evropi (npr. Macek, Bejček in Vaničková, 2007; Mayr in Adamek, 2007; Puklek Levpušček in Zupančič, 2007, 2010; Sirsch, Dreher, Mayr in Willinger, 2009), Argentini (Facio in Micocci, 2003), Izraelu (Mayselless in Scharff, 2003) in na Kitajskem (Nelson, Badger in Wu, 2004). Danes mladi kasneje dosežejo status odraslosti kot nekoč, zato Arnett (1998, 2000a) meni, da je smiselno opredeliti obdobje med 18. in 25. do 27. letom kot samostojno razvojno obdobje prehoda v odraslost. V razvojni psihologiji je bil ta prehod, vsaj do približno 24. leta starosti, pogosto obravnavan kot podobdobje mladostništva oz. pozno mladostništvo (Kapor-Stanulović, 1988; Santrock, 1992; Zupančič, 2004a), ki naj bi mu sledila zgodnja odraslost (do približno 40. oz. 45. leta). V strokovni javnosti pa se danes vse bolj uveljavlja pojmovanje prehoda v odraslost kot samostojnega razvojnega obdobja, ki kronološko ni povsem jasno zamejeno. Zlasti zgornja starostna meja prehoda v odraslost se pomika vse bolj navzgor, tj. vsaj do konca dvajsetih let, ali se celo zamakne v zgodnja trideseta leta (Arnett, 2004; Kins in Beyers, 2010) in variira tako med različnimi deželami kot tudi znotraj posameznih dežel glede na socialnokulturni kontekst, v katerem mladi posamezniki živijo (Arnett, 2003; Nelson, 2009).

1.1 Temeljne demografske spremembe, povezane s potekom razvoja

Raziskovalci, predvsem v severnoameriškem in evropskem prostoru, opažajo, da se je v zadnjih desetletjih precej spremenil življenjski potek posameznikov v obdobju od poznih najstniških let do sredine oz. konca dvajsetih let (npr. Arnett, 2006; Buhl in Lanz, 2007). Spremembe so se odvijale zlasti na področjih, ki so nekoč predstavljala pomembna normativna merila za vstop v odraslost: zaključek formalnega izobraževanja, zaposlitev, poroka (ali izvenzakonska skupnost) in starševstvo (glej tudi Zupančič, 2004a). Tako so se začele od druge polovice 20. stoletja dalje odvijati opazne demografske spremembe pri starostni skupini mladih na prehodu v dvajseta leta, ki se nanašajo na t. i. starostno normativne socialne dogodke, kot so poroka, starševstvo, zaključek šolanja in prva stalna zaposlitev.

Povprečna starost, pri kateri se mladi poročijo, je od 60-ih let 20. stoletja do sredine 90-ih let strmo porasla in v prvem desetletju 21. stoletja še dalje narašča. V Sloveniji je bila v letu 2006 povprečna starost ženina 30,6 let, neveste pa 28,1

(Statistični urad RS, 2008). Največ zakonskih zvez se v Sloveniji sklepa v starostnem razponu od 25 do 29 let, nato pa v razponu od 30 do 34 let. Povečala se je tudi variabilnost starosti, pri kateri se mladi poročijo. Podoben vzorec sprememb se kaže glede rojstva prvega otroka. V Sloveniji je bila v letu 1996 povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka 25,3 let, v desetih letih se je ta starost dvignila za tri leta (Statistični urad RS, 1998), povečalo pa se je tudi število otrok, rojenih v izvenzakonski skupnosti (v Sloveniji se je leta 2006 rodilo 47,23 % otrok izven zakonske zveze). Slovenija v okviru Evropske skupnosti beleži tudi najkasnejšo odselitev mladih od doma izvirne družine. Povprečna starost mladih ob odhodu od doma je v letu 2007 znašala 31,5 let za moške in 29,8 let za ženske (Eurostat Press Office, 2009). Prav tako se je povečalo število mladih Slovencev, ki nadaljujejo šolanje po srednji šoli, podobno kot v drugih sodobnih tehnološko razvitih deželah. Po podatkih Statističnega urada RS se je v letu 2004 82,3 % mladih, ki so uspešno končali srednješolsko izobraževanje, vpisalo na univerzo, 7,7 % mladih pa na višje ali visoke strokovne šole (v: Puklek Levpušček in Zupančič, 2007). Nadaljevanje šolanja po srednji šoli je značilno za mlade obeh spolov. V Sloveniji je bil v študijskem letu 2007/2008 delež študentk, vpisanih v programe visokošolskega izobraževanja po mednarodni standardni klasifikaciji izobraževanja (ISCED 97), 60 % (Statistični letopis 2008) in se v zadnjih desetih letih ni veliko spremenil (v študijskem letu 1997/1998 je bilo na dodiplomski študij vpisanih 56 % študentk, Statistični letopis 1998). Leta 2007 je bilo med visokošolskimi, magistrskimi in doktorskimi diplomanti in diplomantkami 64 % žensk (Statistični letopis 2008).

1.2 Subjektivne značilnosti prehoda v odraslost

Obdobje identitetnega raziskovanja in neustaljenosti med posamezniki v poznih najstniških in dvajsetih letih starosti, ki živijo v industrializiranih in postindustrijskih družbah, je v sodobnem času normativen proces, torej značilen za večino mladih obeh spolov. Pri tem imajo pomembno vlogo tako spremenjeni položaj družbenih ustanov v odnosu do posameznika kot tudi spremenjeni pogoji življenja mladih ljudi ter njihovo pojmovanje sebe in osebnih življenjskih ciljev. Moč družbenih ustanov (npr. šola, družina, vojska, cerkev), ki so v preteklosti sodo- ločale življenjski potek mladih posameznikov, slabi ali pa so te ustanove popolnoma izgubile pomembno vlogo. Zato je življenjska »pot« mladega posameznika dosti manj napovedljiva kot pred desetletji, z več svobode, pa tudi z več negotovosti. Vstop v odraslost je postal individualiziran ter odvisen predvsem od posameznikovih osebnih zmožnosti. Glavno merilo vstopa v odraslost pri mladem posamezniku postaja biti zmožen poskrbeti zase, biti samozadosten, neodvisno

izbirati in sprejemati odločitve ob veliko možnostih izbire, kar je očitno med mladimi dominantne kulture v obeh deželah severne Amerike (Arnett, 2006; Cheah in Nelson, 2004) kot tudi v vseh evropskih državah, za katere imamo na voljo ustrezne podatke (npr. Buhl in Lanz, 2007; Macek idr., 2007; Nelson, 2009; Sirsch idr., 2009; Puklek Levpušček in Zupančič, 2010; glej tudi Arnett, 2007).

Arnett (2000a, 2006) navaja pet značilnosti, ki opredeljujejo prehod v odraslost in ga ločujejo od ostalih razvojnih obdobj:

Identitetno raziskovanje je razvojna naloga, ki je do nedavnega veljala kot značilna za obdobje mladostništva (glej tudi Zupančič, 2004a, b). V preteklosti je npr. Erikson (1968) opredelil oblikovanje identitete kot osrednje psihološko dogajanje v mladostništvu, vendar je že v tem delu opisal tudi podaljšano mladostništvo, zlasti v industrializiranih deželah, kjer imajo mladi možnost psihosocialnega odloga, tj. preko preizkušanja različnih možnosti in različnih vlog iščejo svoj položaj v družbi in to, kar si želijo postati. Desetletja kasneje je ta opis postal ustrezen za večino mladih ljudi v prvi polovici dvajsetih let starosti, zato Arnett (2000a, 2001) postavlja najbolj intenzivno identitetno raziskovanje v obdobje prehoda v odraslost. V tem času mladi raziskujejo, preizkušajo različne možnosti ter izkusijo življenjske priložnosti na različnih področjih, zlasti na področju poklicnega dela, partnerskih odnosov in svetovnega nazora. Na vseh treh področjih se proces identitetnega raziskovanja začne v mladostništvu in se sklene ob koncu prehoda v odraslost (Arnett, 2000a, 2001; Zupančič, 2004b). Način raziskovanja pa se v obeh razvojnih obdobjih razlikuje. Na primer mladostniške ljubezenske in partnerske zveze so precej nestabilne in kratkotrajne, predstavljajo predvsem način druženja ter prve izkušnje s partnersko ljubeznijo in spolnostjo. Mladostniki ne razmišljajo o poroki, prav tako redki pričakujejo, da bo njihova zveza trajna. Nasprotno pa postajajo ljubezenske zveze na prehodu v odraslost bolj intimne in resne. Medtem ko se mladostniški par zadržuje predvsem v družbi vrstnikov ter se srečuje v prostorih izven doma (npr. zabave, park, pohajkovanje po šoli), se par na prehodu v odraslost velikokrat osami od družbe ter začne raziskovati stvarne možnosti za dolgotrajno čustveno in telesno intimnost. Ljubezenske zveze v tem obdobju postajajo stabilnejše, mladi pa začnejo z življenjem v partnerski skupnosti (Arnett, 2000a, 2001; Zupančič in Svetina, 2004).

Take vrste identitetnih raziskovanj predstavljajo uvod v dolgotrajno opredeljenost določenim vlogam in obvezam, ki so značilne za odrasle. Skozi preizkušanje različnih možnosti mladi ugotavljajo, kdo so in kaj želijo v življenju početi. Prehod v odraslost nudi tudi več možnosti za »raziskovanje« samega sebe kot obdobje mladostništva, saj se neodvisnost posameznikov od staršev bistveno poveča. Veliko

mladih vsaj začasno (npr. med delovnimi dnevi, v času študija) ne živi doma, hkrati pa nimajo tako dolgoročnih obvez kot odrasli, saj prvi še niso stalno zaposleni, mnogi nimajo stalnih partnerskih zvez, še manj je poročenih ali imajo otroke. Tako imajo veliko priložnosti za preizkušanje različnih načinov življenja in možnih izbir na več pomembnih področjih svojega življenja.

Ko je Arnett začel proučevati obdobje prehoda v odraslost, vanj ni takoj vključil identitetnega raziskovanja, saj je, tako kot drugi raziskovalci, to razvojno nalogo postavljaj v obdobje mladostništva. Vendar je na proces podaljšane oblikovanja identitete naletel v intervjujih z mladimi, ko so ti pripovedovali o svojih partnerskih odnosih ter željah in pričakovanjih glede bodoče zaposlitve ter delovne kariere. Ko so razmišljali, s kakšnim partnerjem si želijo oblikovati dolgotrajno zvezo, so se npr. najprej spraševali, kakšni so sami, kaj jim je všeč in kaj ne, kako si predstavljajo oz. pričakujejo, da bo potekalo njihovo vsakdanje življenje v odraslosti. Ko so razmišljali, kaj želijo študirati ali kakšen poklic opravljati v prihodnosti, so se najprej spraševali, kaj sami zmorejo, katere dejavnosti jih zanimajo in veselijo. Identitetna vprašanja so se odpirala tudi na področju vrednot, odnosa s starši, pričakovanj glede prihodnosti in verskih prepričanj (Arnett, 2004).

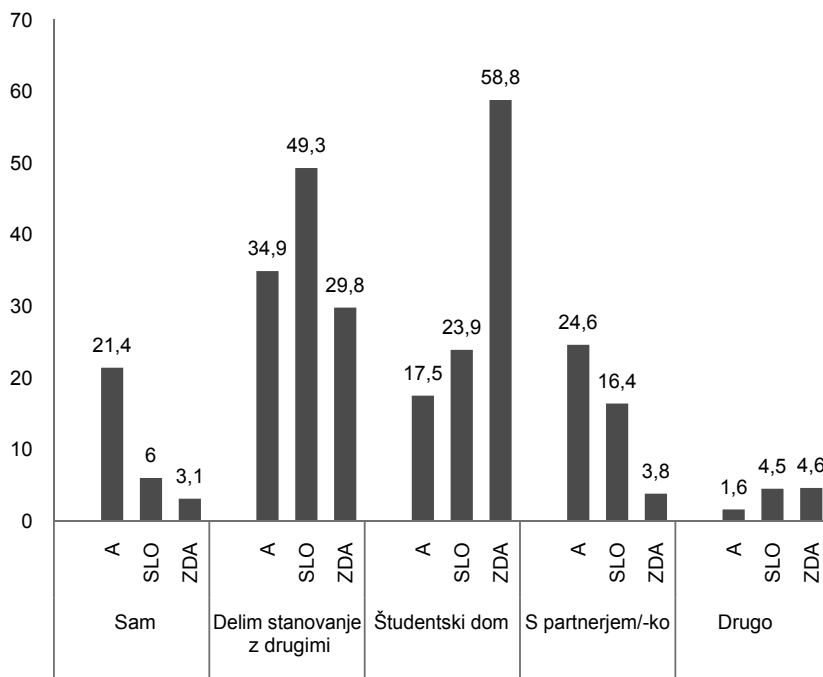
Nestabilnost

Vsaj v ZDA je prehod v odraslost tudi obdobje pogoste menjave bivališča, kar naj bi na nek način kazalo, da mladi v tem obdobju preizkušajo različne možnosti, priložnosti na področju izobraževanja, dela in partnerstva. Kraj bivanja menjajo, ker se npr. selijo v času študija (npr. iz študentskega doma v najemniško stanovanje), po letu ali dveh kolidža veliko mladih opusti študij in se zato preselijo. Veliko jih začne živeti s partnerjem v skupnem gospodinjstvu, vendar se te zveze v 9 od 10 primerov razdrejo. Okoli 40 % mladih se ponovno preseli k staršem, vendar za kratek čas. Prav tako veliko potujejo, raziskujejo druge kraje in dežele zaradi študija ali dela, lahko pa tudi spremljajo partnerja ali preprosto želijo spoznati nove kraje, ljudi, načine življenja ter doživeti čim več pustolovščin (pregled npr. v: Arnett, 2000a, 2006).

V povezavi z nestabilnostjo je smiselno ponovno izpostaviti heterogenost mladih na prehodu v odraslost, in sicer v smislu individualnih razlik, razlik v načinu življenja in življenjskih okoliščinah, saj k heterogenosti v posameznih časovnih presekih vsaj delno prispeva že omenjena nestabilnost posameznikov v času. Nekateri se v dvajsetih letih še izobražujejo, drugi so že zaposleni; nekateri kombinirajo študij in delo, drugi ne študirajo in so brezposelni; nekateri imajo stalnega partnerja, drugi ne; nekateri so poročeni in imajo otroke; nekateri živijo s starši, drugi s partnerjem;

nekateri sami, drugi živijo s svojimi novo oblikovanimi družinami. Ta raznolikost pa lahko prispeva k individualnim razlikam na področju psihološkega delovanja posameznikov, npr. v spoznavnem delovanju, čustvenem blagostanju, zadovoljstvu v partnerskem odnosu, vedenjskih vzorcih, navadah, vrednotah ipd. Raznolikost na prehodu v odraslost je delno odraz osebne svobode mladih posameznikov, ki jo omogoča tudi razmeroma nizka raven družbenega nadzora in relativna odsotnost strogih norm o tem, kako bi se morali posamezniki obnašati in kaj delati v tem obdobju (Arnett, 2006). Družbeni nadzor in norme postavljajo okvir (meje) tega, kaj je sprejemljivo vedenje, in na različne načine »kaznujejo« vedenje zunaj teh meja. Če so meje ohlapne, kot se to kaže na prehodu v odraslost, je širok razpon medosebnih razlik v preferencah, težnjah in vedenju družbeno sprejemljiv (Arnett, 1995). Kljub medkulturnim razlikam (in razlikam med različnimi družbenimi skupinami znotraj posameznih kultur) v družbenih pričakovanjih in normah do različno starih posameznikov v sodobnih tehnološko razvitih družbah na primer ne pričakujemo, da bodo mladostniki skleпали trajne in trdne partnerske zveze. Pričakujemo pa to pri posameznikih v tridesetih letih, medtem ko pri mladih na prehodu v odraslost taka zveza, odsotnost kakršne koli zveze ali pa različne kratkotrajne partnerske zveze niso niti pričakovane niti nepričakovane, vse so približno podobno sprejemljive (Arnett, 2006).

Razlike v demografski heterogenosti starostnega dela populacije na prehodu v odraslost, npr. v načinu bivanja, stalnega partnerstva, menjave »stalnih« partnerjev, so seveda zaradi različnih razlogov prisotne tako med različnimi deželami kot tudi znotraj posameznih etničnih in socio-ekonomskih skupin znotraj posameznih dežel. Slika 1 na primer ponazarja razlike v načinu bivanja med primerljivimi vzorci študentov ljubljanske, dunajske in ene izmed univerz v Michiganu (ZDA), ki vsaj v času študija ne živijo doma (Zupančič, Puklek Levpušček in Horvat, 2009). Udeleženci so bili stari med 18 in 27 let, večinoma pa med 20 in 22 let, kar kažejo tudi povprečne starosti (20 let pri študentih v Michiganu ter 21 let in nekaj mesecev pri avstrijskih in slovenskih študentih). Pri tem je potrebno poudariti, da je bistveno višji odstotek slovenskih študentov (81 %) v primerjavi z avstrijskimi (38 %) in ameriški (47 %) poročal, da s starši živijo v skupnem gospodinjstvu (ne glede na to, ali v času študijskega procesa prebivajo doma ali ne), kar se na splošno ujema s populacijskimi podatki v ustreznih deželah (Arnett, 2006; Eurostat Press Office, 2009).

Slika 1: Način bivanja pri vzorcih študentov univerze v Ljubljani (SLO), na Dunaju (A) in v Grand Valleyju (ZDA), ki vsaj v času študija ne živijo s starši (v %)

Kot je razvidno iz slike 1, več sodelujočih Američanov, ki ne živijo s starši, prebiva v študentskih domovih, medtem ko je bivanje v najemniškem stanovanju z enim ali več sostanovalci/sostanovalkami, bivanje z intimnim partnerjem/partnerko in samostojno življenje v lastnem stanovanju (najemniškem ali lastniškem) pogostejše med avstrijskimi in slovenskimi študenti, Avstrijci pa nekoliko pogosteje bivajo sami ali s partnerjem kot Slovenci, za katere je bolj značilno bivanje s sostanovalci. Glede stalnih partnerskih zvez se odstotki študentov treh univerz niso značilno razlikovali: 61 % Avstrijcev, 58 % Slovencev in 52 % Američanov je poročalo, da imajo trenutno intimno razmerje s partnerjem/partnerko. Študenti pa se med seboj razlikujejo glede trajanja partnerske zveze, saj je večina avstrijskih študentov poročala, da trenutna zveza traja dve leti ali več, podobno je poročala približno polovica slovenskih študentov, medtem ko je imela večina Američanov zvezo manj kot eno leto (Zupančič idr., 2009; Zupančič, Puklek Levpušček, Friedelmeier, Sirsch, Bruckner in Horvat, v recenziji).

Samoosredotočenost

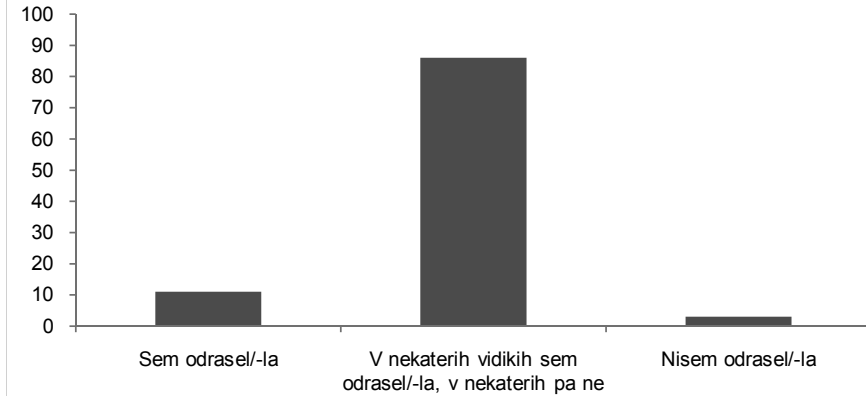
Posamezniki na prehodu v odraslost so manj egocentrični kot mladostniki, kar je razvidno iz njihovega odnosa do drugih, zlasti do staršev. V večji meri upoštevajo perspektivo drugih, se vživijo v njihov položaj, so strpni do drugačnosti, starše vse bolj obravnavajo kot osebe z različnimi vlogami in lastno osebnostjo, ne le z vidika starševske vloge (Arnett, 2004). Samoosredotočenost se predvsem nanaša na to, da mladi na prehodu v odraslost nimajo veliko socialnih obvez, dolžnosti v odnosu do drugih, in imajo zato veliko osebne svobode. To obdobje zaznavajo kot obdobje, ko nikomur ne odgovarjajo in lahko počnejo s svojim življenjem, kar si želijo, preden »vstopijo v svet« odraslih. Izkusiti si želijo mnogo stvari, za katere menijo, da jih ne bodo mogli (ali vsaj v bistveno manjši meri) kasneje, v odraslosti.

Samoosredotočenost ima pozitivno razvojno funkcijo, in sicer v smislu pridobivanja osebne samozadostnosti – samostojnosti, ki jo mladi zaznavajo kot glavno merilo v svojem pojmovanju odrasle osebe. Na doseženi samostojnosti temelji tudi pripravljenost posameznika, da se osredotoči na druge (skrbi zanje, prevzame obveze in odgovornost do drugih) – torej pripravljenost na partnerstvo, starševstvo, vlogo na delovnem mestu in v širši družbeni skupnosti. Samoosredotočenost tudi mladi sami zaznavajo kot prehodno na poti k sprejemanju dolgotrajnih obvez in odgovornosti (Arnett, 2000b, 2006), v tem obdobju pa preživijo veliko časa sami. Rezultati raziskav vseživljenjskega razvoja o porabi časa sugerirajo, da mladi v dvajsetih letih starosti preživijo več svojega prostega časa sami kot v drugih starostnih obdobjih, z izjemo pozne starosti. Prvi prav tako več svojega produktivnega časa (študij, delo) preživijo sami kot odrasli, mlajši od 40 let (Larson, 1990). Čeprav je večina mladih zadovoljna s svojo svobodo in osredotočanjem nase, pa ne pričakujejo in si tudi ne želijo živeti tako v prihodnosti (Arnett, 2006).

Obdobje »nekje vmes«

Ko je Arnett (2001) spraševal mlade, ali menijo, da so odrasli, jih je večina odgovarjala, da v nekaterih vidikih so odrasli, v drugih pa ne. Tako je poročalo 60 % mladih med 18. in 25. letom, v poznih 20-ih letih in na začetku 30-ih let je bilo takih odgovorov približno 30 %, po 35. letu pa je velika večina udeležencev odgovorila, da so odrasli. Podobno kažejo rezultati kasnejših raziskav, ki pa so bile izvedene večinoma s študenti (npr., Arnett, 2003; Nelson idr., 2004; Nelson, 2009). V raziskavi z več kot 200 slovenskimi študenti (Puklek Levpušček in Zupančič, 2010), v povprečju starih 21 let, jih je npr. 86 % poročalo, da je njihov razvojni status »nekje vmes«, med mladostništvom in odraslostjo (glej sliko 2).

Analiza podatkov med primerljivimi vzorci študentov v Avstriji in ZDA (Michigan) je pokazala enako, saj se je velika večina posameznikov opredelila kot »nekje vmes« (med 78 % in 86 %), medtem ko se je kot popolnoma odraslih zaznalo 17 % Avstrijcev ter 11 % Slovencev oz. Američanov iz Michigana (Zupančič idr., v recenziji).

Slika 2: Zaznani razvojni status pri vzorcu študentov ljubljanske univerze (v %)

Arnett (2006) pripisuje samozaznanemu razvojnemu položaju posameznikov precejšnje pomembnost pri opredelitvi prehoda v odraslost kot posebnega razvojnega obdobja. Mladi v tem obdobju namreč menijo, da se razlikujejo od mladostnikov (ne obiskujejo več srednje šole, njihov telesni razvoj je končan, mnogi ne živijo več doma), prav tako se jih večina še vedno ne opredeljuje za povsem odrasle. Razlog za njihovo neodločenost so tudi merila, ki jih sami postavljajo za vstop v odraslost. Ta merila se redko nanašajo na življenjske prehode, kot so zaključek študija, zaposlitev s polnim delovnim časom, poroka, torej na normativne mejnike, ki naj bi jih posamezniki dosegli v določenem življenjskem obdobju. Kot merila odraslosti omenjajo predvsem merila, ki jih je moč doseči postopno. Tri najpogostejša merila odraslosti, ki jih navajajo mladi v različnih industrializiranih in postindustrijskih družbah so: (a) sprejemanje osebne odgovornosti, (b) sprejemanje neodvisnih odločitev in (c) finančna neodvisnost (npr. Arnett, 2004, 2006; Facio in Micocci, 2003; Mayselless in Scharf, 2003; Puklek Levpušček in Zupančič, 2010; Zupančič idr., 2009). Ker ta merila posamezniki v dvajsetih letih dosegajo postopno, se ne zaznavajo popolnoma odrasli, ampak »na poti« v odraslost.

Obdobje veliko možnosti

Prehod v odraslost je obdobje velikega števila subjektivno zaznanih možnosti z dveh vidikov: močnega optimizma in zaznane samostojnosti, na podlagi katere

mladi menijo, da lahko usmerjajo svoje življenje v želeni smeri, preden sprejmejo številne obveze, ki uokvirjajo življenje odraslih. Mladi doživljajo pozna najstniška in dvajseta leta zelo optimistično in menijo, da bodo nekoč dosegli tisto, kar želijo (Arnett, 2000b, 2006). Seveda so visoka pričakovanja mladih vsaj delno rezultat njihovega pomanjkanja izkušenj z dolgotrajnimi obvezami (npr. življenje v partnerski skupnosti, starševstva, stalne zaposlitve), saj svojih pričakovanj še niso preverjali v resničnosti. Preden posamezniki sklenejo (izven)zakonsko skupnost, zlahka verjamejo, da bodo našli partnerja, s katerim si bodo delili skupna zanimanja, želje in cilje, se z njim veliko pogovarjali, izražali medsebojno naklonjenost, predani bodo drug drugemu, njihova zveza pa bo trajno imela le takšne značilnosti. Preden se stalno zaposlijo, verjamejo, da bodo dobili službo, ki jim bo predstavlja izziv, bo zanimiva, dinamična, dobro plačana, nudila jim bo priložnost za poklicni razvoj itd. Svoje bodoče odrasle vloge si namreč predstavljajo zlasti kot izraz osebne identitete, ne da bi pri tem upoštevali stvarne možnosti in okoliščine (predvidljive in nepredvidljive), v katerih si oblikujejo prihodnost.

Optimizem je značilen tudi za mlade iz nižjih družbenih slojev in/ali nefunkcionalnih družin, ki kljub neugodnim ekonomskim in/ali nefunkcionalnim pogojem življenja v preteklosti in sedanjosti menijo, da bodo v odraslosti živeli bolje kot njihovi starši (Arnett, 2000b, 2006). Prehod v odraslost je zanje priložnost, da vnesejo v svoje življenje spremembe, oblikujejo (razmeroma) neodvisno identiteto, začnejo sprejemati samostojne odločitve o tem, kaj želijo biti in s čim se želijo ukvarjati v prihodnosti, preden se dolgotrajno opredelijo. V otroštvu in mladostništvu so bili v mnogih ozirih odvisni od svojih staršev. Starši so v precejšnji meri usmerjali njihovo življenje v družini (vključno s postavljanjem pravil v gospodinjstvu in glede vedenja izven doma, vsakdanjim ritmom življenja v družini, zahtevami npr. v zvezi z izobraževanjem), delno je njihovo otroško in mladostniško življenje usmerjalo tudi šolanje in priložnosti za druženje z vrstniki. Ko si mladostniki in mladi na prehodu v odraslost pridobivajo vse več neodvisnosti v družini, še posebej ko se odselijo od doma (začasno ali stalno), imajo priložnost, da se »osvobodijo« morebiti neugodnega družinskega okolja in obrnejo potek svojega življenja v ugodnejšo smer. Čeprav obstaja veliko različnih poti, na katere poskušajo ljudje preusmeriti potek svojega življenja, rezultati raziskav na splošno kažejo, da svojo sposobnost samostojnega življenja značilno več mladih izkoristi v pozitivni (porast blagostanja in zadovoljstva z življenjem) kot v negativni smeri (Schulenberg, O'Malley, Bachman in Johnston, 2005).

1.3 Spremembe v osebnostnih potezah na prehodu v odraslost

Na podlagi intenzivnega oblikovanja identitete, psihološkega, finančnega in bivanjskega osamosvajanja posameznikov od izvorne družine, njihove demografske nestabilnosti, zaznavanja mnogih možnosti za osebni razvoj v prihodnosti ter nedoločene razvojnega položaja (niti mladostnik niti povsem odrasel) med mladimi na prehodu v odraslost bi lahko predpostavili, da se tudi osebnost v tem obdobju spreminja. Seveda osebnost lahko obravnavamo na več ravneh oz. področjih, ki povzemajo obsežne kategorije značilnosti, po katerih se ljudje med seboj razlikujejo, npr. osebnostne poteze, motive in vrednote, sposobnosti, življenjske zgodbe (Roberts in Wood, 2006). V nadaljevanju se osredotočamo le na osebnostne poteze, ki naj bi se v odraslosti le malo spreminjale, saj v skladu z opredelitvijo predstavljajo razmeroma trajne vzorce mišljenja, čustvovanja in vedenja, po katerih se posamezniki med seboj razlikujejo (Funder, 2001). Ker lahko medosebne razlike v teh vzorcih opišemo z množico specifičnih, pomensko bolj ali manj različnih kategorij (specifičnih potez), je pri prepoznavanju značilnosti posameznikov smiselno uporabiti manjše število splošnih oz. robustnih osebnostnih potez. Kot izjemno uporabna za opis širokega razpona medosebnih razlik se je izkazala petfaktorska taksonomija: ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena nestabilnost (nevroticizem) in odprtost. S temi splošnimi potezami zadovoljivo povzemamo organizacijo večine specifičnih osebnostnih potez pri odraslih v različnih kulturah in jezikovnih okoljih (McCrae in Costa, 1997). Ekstravertnost zajema zanimanje za ljudi, družabnost, zgovornost, težnjo po vključevanju v vznemirljivo dogajanje, visoko raven energije oz. dejavnosti, asertivnost, čustveno izraznost, nagnjenost k pozitivnemu čustvovanju. Sprejemljivost vključuje značilnosti delovanja posameznikov v kontekstu medosebnih odnosov, npr. prosocialnost, prijaznost, izražanje naklonjenosti do drugih, sodelovalnost, ugodljivost, potrpežljivost, zaupanje drugim, odkritost. Vestnost se nanaša na značilnosti, kot so organizirano in načrtno delovanje, sistematičnost, učinkovitost, natančnost, vztrajnost, odgovornost, ciljna usmerjenost. Nevroticizem predstavlja težnje k doživljanju anksioznosti, razdražljivosti, nihanju razpoloženja, pogostim izkušnjam negotovosti oz. različnim drugim vrstam negativnega čustvovanja (npr. sovražnost, depresivnost). Odprtost pa se nanaša na radovednost, zanimanje za novosti in drugačnost, hitro sprejemanje novih idej, stvari, ljudi, nekonvencionalnost, imaginativnost, izvirnost in tudi subjektivno zaznana sposobnost intelektualnega delovanja (npr. McCrae in John, 1992).

Osebnostne poteze v okviru enotnega okvira petih osebnostnih faktorjev, ki se je izkazal kot primeren tudi za opisovanje medosebnih razlik v obdobjih pred odraslostjo

(npr. Digman in Shmelyov, 1996; Knyazev, Zupančič in Slobodskaya, 2008; Mervielde in De Fruyt, 2002; Shiner, 2006), omogočajo proučevanje doslednosti in sprememb v izraženosti osebnostnih potez skozi celotni potek življenja (npr. Hampson in Goldberg, 2006). Ugotovitve tovrstnih prečnih ali vzdolžnih raziskav pa se, razen nekaterih izjem, nanašajo na razvoj osebnostnih potez v odraslosti in običajno temeljijo na podatkih s ponovljenimi meritvami (ali z več starostnimi preseki) med dolgimi, večletnimi časovnimi obdobji (npr. McCrae in Costa, 1994; McCrae idr., 1999, 2000, 2004; Mroczek in Spiro, 2003), medtem ko proučevanje razvoja v specifičnih razvojnih (pod)obdobjih oz. kratkih časovnih obdobjih, ko so spremembe praviloma najhitreje, zasledimo le izjemoma. Pregled slednjih študij v obdobju prehoda v odraslost, ki so bile izvedene v veliki večini s študenti in s pomočjo njihovih samoocen pri osebnostnih vprašalnikih kaže, da se osebnost posameznikov v njihovih študijskih letih spreminja, vendar je velikost sprememb v času odvisna od vrste proučevanih sprememb (npr. spremembe v strukturi potez, spremembe v srednji ravni izraženosti posameznih potez, spremembe v relativnem položaju posameznikov glede izraženosti posameznih potez znotraj starostne skupine). Velika večina ugotovitev o osebnostnih potezah odraslih, mladih na prehodu v odraslost in mladostnikov se nanaša na t. i. normativne spremembe/doslednosti in spremembe/doslednosti v relativnem položaju posameznikov glede na njihovo izraženost osebnostnih potez skozi čas.

Normativne spremembe v osebnostnih potezah na prehodu v odraslost Normativne spremembe so spremembe v povprečni ravni izraženosti določene poteze v določeni starostni skupini skozi določeno časovno obdobje. Do teh sprememb lahko prihaja zaradi maturacijskih in/ali socio-zgodovinskih procesov, ki si jih delijo podobno stari posamezniki (npr. Roberts in Helson, 1997). Roberts, Caspi in T. E. Moffitt (2001) pri reprezentativnem vzorcu Novozelancev med 18. in 26. letom starosti na primer ugotavljajo razmeroma majhne normativne spremembe v samozaznani izraznosti osebnostnih potez. Pri potezah, ki so se spremenile, pa so opazili porast v smeri večje zrelosti. V skladu z ugotovitvami študij sprememb v zgodnji in srednji odraslosti (npr. McCrae idr., 1999, 2004) so mladi po osmih letih postali bolj samozavestni, pridobili so več nadzora nad vedenjem in čustvi, poročali so o manj negativnih čustvih jeze in sovražnosti do drugih. Večja začetna osebnostna zrelost (pri starosti 18 let), opredeljena kot višja raven vestnosti (samonadzora), sprejemljivosti (socialne odgovornosti, soodvisnosti) in nižja raven nevroticizma (negativnega čustvovanja, impulzivnosti), pa se je povezovala z manj osebnostnimi spremembami do 26. leta v primerjavi z nižjo začetno ravno zrelosti. Posamezniki z več samonadzora, pripravljenosti na sodelovanje z drugimi in manj nagnjeni k negativnemu čustvovanju so morda psihološko bolje pripravljeni za obvladovanje

socialnorazvojnih izzivov na prehodu v odraslost, so bolj prožni, spretni in učinkoviti pri spoprijemanju s spremembami v življenjskih pogojih, lastnih in družbenih pričakovanjih, si hitreje opomorejo ob neugodnih izkušnjah, dogodkih, razočaranjih ter neuspehih. Obratno pa imajo manj vestni, bolj nesprejemljivi in čustveno nestabilni posamezniki na voljo manj psiholoških virov za obvladovanje stresnih situacij in so bolj odzivni na spremembe v okolju. Osebnostno manj zreli posamezniki imajo lahko tudi več težav pri preizkušanju in izbiranju socialnih vlog ter odnosov, ki bi ustrezali njihovi osebnosti, kot njihovi zrelejši vrstniki, ki bolje izbirajo in si ustvarjajo ugodnejše, manj stresno in konfliktno življenjsko okolje (Ickes, Snyder in Garcia, 1997).

V obdobju prehoda v odraslost je več avtorjev vzdolžno proučevalo osebnostne značilnosti, povezane z odprtostjo za izkušnje. Tako med študenti (od približno 18. do 27. leta starosti) poročajo o upadu avtoritarnosti, konzervativizma, porastu nekonvencionalnosti, domišljije, samozaznane inteligentnosti in intelektualnega vključevanja (Baltes in Nesselroade, 1972; Haan, Millsap in Hartka, 1986; McGue, Bacon in Lykken, 1993). Robins, Fraley, Roberts in Trzesniewski (2001) pa so pri študentih univerze v Berkleyju neposredno (uporabili so mere petih faktorjev) sledili spremembam petih robustnih osebnostnih potez od začetka do konca študija (ponovljena meritev štiri leta kasneje) in glede odprtosti ugotovili, da se je srednja raven samoocen študentov pri tej potezi povečala za približno četrtno standardnega odklona (ta je bil enak pri prvi in drugi meritvi). Na splošno lahko zaključimo, da odprtost od poznih najstniških let in v dvajsetih letih nekoliko narasča.

Vzdolžni podatki kažejo tudi na razmeroma majhen porast (samozaznane) izraženosti potez na področju vestnosti, npr. porast urejenosti, marljivosti, vedenja v skladu s pravili (Holmlund, 1991; Stein, Newcomb in Bentler, 1986), medosebne zanesljivosti (Haan idr., 1986), samonadzora (McGue idr., 1993; Roberts idr., 2001; Roberts, Helson in Klohnen, 2002), vztrajnosti, ambicioznosti in odločnosti pri sledenju zastavljenim ciljem (Roberts idr., 2001). Podobno ugotavljajo avtorji študije v Berkleyju (Robins idr., 2001), saj se je srednja raven vestnosti pri študentih zanesljivo povečala med začetkom in koncem študijskih let (za približno četrtno standardnega odklona). Na splošno torej podatki nakazujejo porast vestnosti v obdobju prehoda v odraslost.

Glede sprememb v ekstravertnosti so vzdolžne ugotovitve nedosledne. Nekateri avtorji poročajo o majhnem porastu več potez, povezanih z ekstravertnostjo (Car-michael in McGue, 1994); glede npr. dominantnosti ali socialne potentnosti so ugotovitve nasprotno, saj nekateri poročajo o njenem porastu (Holmlund, 1991; Roberts idr., 2001), drugi o upadu (Viken, Rose, Kaprio in Koskenvuo, 1994).

Rezultati študij so si enotni glede odsotnosti sprememb v izraženosti pozitivnega čustvovanja (Watson in Walker, 1996) in precej skladni glede razvojne doslednosti v živahnosti in težnje po socialni bližini (McGue idr., 1993). Tudi Robins in sodelavci (2001) pri posameznikih v obdobju študentskih let niso prepoznali normativnih sprememb, ko so ekstravertnost proučevali z neposredno mero tega konstrukta. V celoti lahko na podlagi vzdolžno pridobljenih podatkov sklenemo, da se raven izražene ekstravertnosti na prehodu v odraslost ne spreminja.

Čeprav ne povsem dosledno, rezultati vzdolžnih raziskav v študentskih letih kažejo na upad izraženosti potez, povezanih z nevroticizmom (npr. Vikan idr., 1994). Specifično npr. avtorji poročajo o upadu odzivnosti na stres, odtujenosti (McGue idr., 1993; Roberts idr., 2001), doživljanja krivde (Holmlundt, 1991), negativnega čustvovanja (Carmichael in McGue, 1994; Watson in Walker, 1996), medtem ko npr. dispozicijsko blagostanje (Roberts in Chapman, 2000), raven samozavesti (Haan idr., 1986) in anksioznosti (Roberts idr., 2001) ostajajo dosledno izraženi v tem obdobju. Ko so Robins in sodelavci (2001) v časovnem obdobju štirih let spremljali razvoj petih osebnostnih potez pri študentih, so prav glede nevroticizma odkrili največje normativne spremembe. Od začetka do konca študija je ta namreč v povprečju upadel za skoraj polovico standardnega odklona. Posplošimo lahko, da nevroticizem, vsaj na podlagi samoocen študentov pri osebnostnih vprašalnikih, najverjetneje upada, prav tako upada raven izraženosti več označevalnih potez le-tega ali pa se njihova raven vsaj ne spreminja.

Vzdolžni podatki o potezah, povezanih s sprejemljivostjo, sugerirajo majhen porast na tem področju, npr. upad agresivnosti (McGue idr., 1993; Roberts idr., 2001), porast strpnosti (Helson in Moane, 1987) in doslednost v povezanosti z drugimi (Holmlundt, 1991; Roberts idr., 2001). Te ugotovitve podpirajo tudi prečni podatki o porastu sprejemljivosti s študentskih let v odraslost (Costa in McCrae, 1994) in vzdolžni podatki Robinsa ter sodelavcev (2001), ki poročajo sicer o razmeroma majhnem, a zanesljivo pomembnem porastu sprejemljivosti med študenti od začetka do konca študija.

Relativne spremembe/stabilnost osebnostnih potez na prehodu v odraslost

Ta vrsta spremembe/stabilnosti odraža raven zadrževanja relativnega položaja posameznikov v referenčni starostni skupini skozi čas z ozirom na izraženost posameznih potez. Razvojne spremembe v relativnem položaju posameznikov se pojavljajo zaradi dejavnikov dozorevanja in izkušenj, ki na posameznike vplivajo različno (Robins idr., 2001). Relativna stabilnost je teoretsko in statistično neodvisna od normativne stabilnosti: relativni položaj posameznikov se namreč lahko

precej spreminja v času, ne da bi pri tem naraščala ali upadala tudi povprečna izraženost poteze v proučevani starostni skupini (npr. delež posameznikov, pri katerih izraženost značilnosti upada, je podoben deležu tistih, ki jim izraženost narašča). Podobno lahko izraženost poteze pri starostni skupini s časom precej narašča/upada, posamezniki pa pri tem zadržijo svoj relativni položaj v skupini, če se izraženost pri veliki večini spreminja v podobni meri.

Rezultati metanalize (Roberts in DelVecchio, 2000) več vzdolžnih raziskav pri študentih, čeprav nobena ni uporabila mer petih osebnostnih potez, kažejo, da znaša povprečna relativna stabilnost osebnostnih potez 0,54 (ocena korelacije testnih vrednosti med ponovljenimi meritvami preko različno dolgih časovnih razponov) in narašča do približno 50. leta. Pri 20-letnikih npr. približek ocene stabilnosti osebnostnih potez preko petletnega intervala znaša okoli 0,52. Na splošno s starostjo relativna stabilnost potez narašča, z dolžino intervala med ponovljenimi meritvami pa upada. Z uporabo neposrednih mer petih splošnih faktorjev osebnosti pri študentih ob začetku in ob koncu študija se je preko štiriletnega časovnega obdobja pokazala precej višja časovna stabilnost osebnostnih potez (Robins idr., 2001), saj izraženost splošnih potez manj kratkotrajno fluktuirala v primerjavi z bolj specifičnimi, prav tako nekatere splošne poteze (zlasti nevroticizem) bolj kratkotrajno variirajo kot druge, npr. odprtost. Robins in sodelavci (2001) namreč ob upoštevanju popravkov za kratkotrajne fluktuacije osebnostnih potez v štiriletnem časovnem razponu navajajo koeficiente stabilnosti med 0,63 do 0,92. Razmeroma najmanj razvojno stabilni sta bili med študenti sprejemljivost in nevroticizem, najbolj pa odprtost, podobno kot poročata Costa in McCrae (1997) pri odraslih. Stabilnost petih osebnostnih potez preko šestletnega časovnega razpona (med 17. in 23. letom) je bila nekoliko nižja v vzdolžni münchenski študiji (Sturaro, Denissen, van Aken in Asendorpf, 2008); v povprečju je koeficient stabilnosti znašal 0,41, vendar je bil vzorec bolj heterogen kot v berkleyjski raziskavi Robinsa in sodelavcev (2001), saj nemški vzorec ni vključeval le študentov. Poleg tega avtorji (Struaro idr., 2008) ob prvi in drugi meritvi niso uporabili enakega pripomočka za merjenje velikih pet osebnostnih potez, kar je seveda znižalo stabilnost rezultatov v času.

Strukturna stabilnost/spremembe v osebnostnih potezah na prehodu v odraslost

Ta vrsta stabilnosti oz. sprememb se nanaša na raven doslednosti v korelacijah med potezami v času. Navadno ocenimo razvojno invariantnost osebnostnih ocen s pomočjo strukturnega modeliranja. Rezultati izjemno redkih raziskav kažejo na visoko raven strukturne stabilnosti petih osebnostnih potez na prehodu v odraslost. Povezanost med petimi potezami študentov na začetku in ob koncu študija namreč

ostaja zelo podobna, z interkorelacijami med 0,20 in 0,24 (Robins idr., 2001), kar je skladno z navedbami drugih avtorjev (John in Srivastava, 1999). Podobno poročajo Allik, K. Laidra, Realo in Pullman (2004) pri normativnih vzorcih mladostnikov in mladih odraslih v Estoniji, njihove ugotovitve pa sugerirajo, da se osebnostna struktura stabilizira že ob koncu mladostništva. Čeprav so študijska leta, pa tudi pozna najstniška in zgodnja dvajseta leta pri posameznikih, ki se dalje ne izobražujejo (se zaposlijo ali pa tudi ne), obdobje precej intenzivnega oblikovanja identitete, ta očitno ne vključuje tudi bistvenih sprememb v strukturi osebnostnih potez.

Ipsativna stabilnost/spremembe v osebnostnih potezah na prehodu v odraslost

Ta vrsta stabilnosti/sprememb označuje raven, do katere se relativna izraženost potez pri istem posamezniku ohranja/spreminja skozi čas, kar je torej znotrajosebna sprememba. Določamo jo s pokazatelji podobnosti individualnega profila potez v različnih časovnih točkah. Profil se v razvoju lahko spreminja glede srednje ravni izraznosti vseh potez, razpršenosti individualnih rezultatov in oblike posameznikovega profila potez. Robins in sodelavci (2001) so pri 43 % študentov odkrili spremembo vsaj pri enem pokazatelju ipsativne stabilnosti. Večina sprememb v profilu je odražala spremembe v srednji ravni izraženosti vseh potez in v razpršenosti individualnih vrednosti, pri 17 % študentov pa je po štirih letih prišlo tudi do sprememb v obliki posameznikovega profila (značilni konfiguraciji petih potez). Na podlagi rezultatov te raziskave in podobne študije specifičnih osebnostnih potez pri novozelandski generaciji mladih preko osemletnega časovnega razpona (Roberts idr., 2001) avtorji zaključujejo, da je mnogo bolj običajna doslednost v konfiguraciji osebnostnih potez pri posamezniku kot sprememba profila. Pri zelo majhnem odstotku mladih tudi prihaja do radikalnih sprememb v njihovem osebnostnem profilu (pri približno 1 %), medtem ko se razmeroma majhne spremembe pojavijo pri manjšini posameznikov.

Razlike med spoloma

Rezultati različnih raziskav z mladimi odraslimi in posamezniki na prehodu v odraslost kažejo na nekatere dosledne razlike med spoloma v srednji ravni izraženosti osebnostnih potez; moški so na primer bolj agresivni, impulzivni, težijo v vključevanju v vznemirljive izkušnje, ženske pa so bolj prijateljske in čustveno nestabilne (npr. Caprara, Barbaranelli, Borgogni, Bucik in Boben, 1997; Feingold, 1994; McCrae idr., 2005). Vendar na podlagi razlik med spoloma pri kateri koli starosti ne moremo sklepati tudi na razlike med spoloma v osebnostnem razvoju. Do sedaj edino znano študijo, ki je med spoloma primerjala različne vrste sprememb v osebnostnih potezah na prehodu v odraslost, so objavili Roberts in sodelavca (2001) pri

mladih med 18. in 26. letom starosti. Tako kot pri odraslih (Roberts in DelVecchio, 2000) je bila relativna časovna stabilnost osebnostnih potez v osemletnem obdobju pri ženskah enaka kot pri moških, normativne spremembe pa so bile pri ženskah nekoliko večje v primerjavi s spremembami pri moških, zlasti glede samonadzora, kar pomeni, da so se začetne razlike med spoloma po osmih letih povečale. Pri moških je bil po osmih letih opazen nekoliko večji povprečni porast pri potezah pozitivnega čustvovanja (vezanega na neodvisnost in individualne dosežke) in nekoliko večji upad pri potezah negativnega čustvovanja. Na individualni ravni je nekoliko več moških kot žensk zanesljivo spremenilo izraženost osebnostnih potez, podobno je bila tudi stabilnost osebnostnega profila (ipsativna stabilnost) nekoliko višja pri ženskah kot pri moških.

V kontekstu na splošno majhnih razlik med spoloma se pri mladih ženskah kaže nekoliko višja zrelost glede izraženosti osebnostnih potez kot pri enako starih moških. Prve pri sebi zaznavajo manj čustev sovražnosti, več samonadzora, skrbnosti do drugih, manj nagnjenj k vpletanju v vznemirljive in tvegane izkušnje ter več načrtujejo kot njihovi moški vrstniki. Morda navedene značilnosti žensk prispevajo k njihovi nekoliko večji doslednosti v izraženosti osebnostnih potez na prehodu v odraslost v primerjavi z moškimi, čeprav je potrebno poudariti, da sta si spola glede vzorcev razvoja osebnostnih potez veliko bolj podobna kot različna. Te zgodnejše in majhne psihološke razlike med spoloma v osebnostni zrelosti sovpadajo z razlikami na socialnem področju, saj ženske v povprečju dve leti prej prevzamejo odrasle vloge (partnerstvo, starševstvo, odselitev od doma izvirne družine) kot moški. Vprašanje, kaj je vzrok in kaj posledica (tj. ali osebnostna zrelost v večji meri prispeva k zgodnejšemu prevzemanju odraslih vlog ali zgodnejše prevzemanje vlog bolj prispeva k osebnostni zrelosti), pa ostaja odprto.

Stabilnost in spremembe v samozaznani izraženosti osebnostnih potez pri študentih z različnih perspektiv

Na podlagi redkih raziskav, v katerih so avtorji proučevali razvoj osebnostnih potez pri študentih, lahko sklenemo, da se te preko študentskih let razmeroma dosledno izražajo, opazne pa so tudi nekatere sistematične spremembe. V povprečju študenti postajajo bolj sprejemljivi, vestni, odprti in čustveno stabilni. Poleg tega se tudi variabilnost v izraženosti potez na splošno ne spreminja, kar sugerira, da izkušnje pri študiju ne delujejo v smeri razširjanja ali oženja razpona medosebnih razlik v osebnostnih potezah. Odsotnost velikih sprememb v srednji ravni izraženosti osebnostnih potez seveda nujno ne pomeni, da pri posameznih udeležencih ne prihaja do precejšnjih sprememb v času (če eni kažejo velik porast drugi pa velik upad, se sredine minimalno spremenijo). Vendar so Robins in sodelavci (2001) pokazali,

da so spremembe pri posameznikih skladne z normativnimi spremembami, saj je pri razmeroma malo študentih izraženost posamezne poteze zanesljivo porasla ali upadla (pri več kot 70 % sprememba ni bila večja od napake merjenja). Najpogosteje so se posamezniki ocenjevali zelo podobno ob začetku in koncu študija pri sprejemljivosti, spremembe pa so bile razmeroma najpogostejše pri nevroticizmu. Izraženost te poteze je po štirih letih spremenilo 35 % študentov.

Iz dosedanjih ugotovitev pa ne moremo sklepati, če do sprememb v osebnostnih potezah prihaja zaradi ontogenetskih (maturacijskih) sprememb ali sociogenih dejavnikov (npr. študijskih izkušenj). Do normativnega porasta odprtosti in vestnosti pri študentih bi na primer lahko prišlo zaradi posebnega okoljskega pritiska, študija. Uspešnost pri študiju namreč zahteva vztrajnost, natančnost, usmerjenost k cilju, odgovornost in druge značilnosti, povezane z vestnostjo. V študijskem okolju so posamezniki tudi izpostavljeni zelo raznolikim idejam, ljudem, vrednotam, kar bi lahko spodbujalo radovednost, raziskovanje, premišljevanje o več vidikih določenega problema, pojava ipd. in prispevalo k spremembam v vrednotah. Po drugi strani pa lahko maturacijske spremembe pospešujejo razvoj neodvisnosti od izvorne družine, raziskovanje identitete, socialnih vlog in odnosov oz. k določenim ciljem usmerjeno vedenje, ki prispeva k uspešnemu prilagajanju na življenje v odraslosti. Tako porast vestnosti in odprtosti pri študentih lahko vsaj delno odraža vpliv specifičnih izkušenj, ki so povezane s študijem, notranjih faktorjev dozorevanja ali obeh. Morda pa se nekoliko presenetljivo pri heterogenih vzorcih mladih (vključujejo tako študente kot tudi posameznike, ki se ne izobražujejo več in delajo ali so nezaposleni) iz različnih dežel kažejo podobni vzorci osebnostnih sprememb (npr. Roberts idr., 2001; Sturaro idr., 2008) kot pri študentih v času od začetka do konca študija.

Samoocenjevanje, kot najbolj pogosti način proučevanja osebnostnih potez v mladostništvu in odraslosti, ima vrsto pomanjkljivosti (in tudi prednosti), v primeru razvojnih študij pa vsaj delno odraža tudi prepričanja posameznikov o tem, kako se spreminjajo. Če menijo, da so študijska leta oz. pozna najstniška in dvajseta leta obdobje porasta zrelosti in prilagajanja, potem se bodo lahko tudi njihove samoocene v poteku časa (oz. razvoja posameznikov) pomikale v tej smeri. Kolikšne spremembe v osebnosti bomo v določenem razvojnem obdobju prepoznali, je odvisno tudi od same ravni analize, saj proučevanje osebnosti vključuje različne vrste sprememb in številne vidike osebnosti, od nezavednih obrambnih procesov do analize življenjskega poteka. Osebnostne poteze predstavljajo le eno od ravni analize osebnosti. Po mnenju zagovornikov poteznih teorij so poteze najbolj odporne na okoljske vplive (npr. McCrae idr., 2000) in prav zato smo osebnostne

spremembe na tej ravni tudi predstavili. Na vsaki ravni analize se torej lahko kažejo različni vzorci osebnostnih sprememb oz. doslednosti v času. Domnevamo, da se na primer v osebnih ciljih, odnosih s pomembnimi drugimi in/ali tistimi, s katerimi so ciljni posamezniki v pogostih interakcijah, ter v izkušnjah, ki se jih ljudje spominjajo, pojavljajo večje razvojne spremembe kot v osebnostnih potezah. Glede na to, da med študijskimi leti posamezniki pridobivajo širok razpon raznolikih izkušenj (npr. vse večja neodvisnost od izvorne družine, uspehi in neuspehi pri študiju, sklepanje in razdiranje intimnih partnerskih zvez, spreminjanje življenjskih ciljev, oblikovanje novih trajnih prijateljstev), osebnostne poteze v tem obdobju dejansko kažejo precej visoko »odpornost« do spreminjajočih se življenjskih okoliščin.

Mehanizmi, ki vzdržujejo stabilnost in prispevajo k spremembam osebnostnih potez na prehodu v odraslost

V okviru prevladujoče stabilnosti osebnostnih potez v primerjavi s spremembami se na prehodu v odraslost izraznost potez vsaj nekoliko spreminja, in sicer glede na povzetke metaanaliz (npr. McCrae in Costa, 2006; Roberts in Wood, 2006) bolj kot kasneje v odraslosti. Predvidevamo, da k stabilnosti potez na prehodu v odraslost vsaj nekoliko prispeva življenje posameznikov v stabilnem okolju (hipoteza o *vzporedni kontinuiteti* osebnosti in okolja), na primer študij na isti univerzi, medtem ko spremembe v okolju (npr. začetek študija, menjanje smeri študija, vključevanje študentov v študij in delo) vsaj kratkotrajno prispevajo k fluktuacijam v izraženoosti osebnostnih potez pri posameznikih. Dalje lahko konsolidacija identitete, do katere postopno prihaja na prehodu v odraslost in napoveduje porast prožnosti jaza (Pals, 1999), vsaj nekoliko prispeva k porastu vestnosti, sprejemljivosti, odprtosti in k upadu nevroticizma (značilnosti prožnega tipa osebnosti). Verjetno imajo pomembno vlogo v osebnostni stabilnosti ali njenih spremembah tudi transakcije med posameznikom in okoljem (paradigma *dinamičnega interakcionizma*). Posamezniki se po eni strani prilagajajo na okolje (npr. študijsko, kar bi lahko prispevalo k osebnostnim spremembam) in po drugi strani iščejo tiste niše v (npr. študijskem) okolju, ki njihovi osebnosti najbolj ustrezajo (prispevajo k osebnostni stabilnosti). Prav tako si lahko izbirajo vpletanje v dejavnosti, ki ustrezajo njihovi osebnosti in njeno izraznost »vzdržujejo«, ali pa se vključujejo v dejavnosti, ki se ujemajo z njihovimi predstavami o tem, kakšne osebe bi radi postali, in tako ukvarjanje s temi dejavnostmi prispeva k osebnostnim spremembam.

C. Sturaro in sodelavci (2008) so med prvimi proučevali potencialne mehanizme sprememb v osebnostnih potezah na prehodu v odraslost, natančneje pri udeležencih Münchenske vzdolžne študije med 17. in 23. letom starosti. Pri tem so preverjali *endogeni in kontekstualni model* sprememb, in sicer v okviru paradigme dinamičnega

interakcionizma in hipoteze o vzporedni kontinuiteti. Radikalno endogeni model predpostavlja, da imajo osebnostne poteze močni genetski temelj in so odporne na okoljske vplive, kontekstualni pa predvideva, da okolje vpliva na osebnostne poteze v celotnem poteku razvoja, prispeva tako k spremembam kot tudi k zadrževanju ravni njihove izraznosti. Skladno z modelom dinamičnega interakcionizma se posamezniki razvijajo znotraj dinamičnih, kontinuiranih in recipročnih transakcij z okoljem (Caspi, 1998). Izraznost osebnostnih potez se lahko spreminja zaradi okoljskih vplivov in stalnih transakcij med posameznikom in zunanjimi dejavniki (Srivastava, John, Gosling in Potter, 2003). Tako osebnost kot tudi okolje se lahko v času spreminjata skozi recipročno delovanje drug na drugega. Če bi držala endogena hipoteza znotraj paradigme dinamičnega interakcionizma, bi morala v študiji C. Sturaro in sodelavcev (2008) osebnost mladih pri 17 letih napovedovati spremembo v kakovosti njihovih socialnih odnosov med 17. in 23. letom; skladno z dinamičnim interakcionizmom bi morala tudi kakovost socialnih odnosov pri 17 letih napovedovati osebnostne spremembe med 17. in 23. letom, in sicer v večji meri spremembe »površinskih« značilnosti kot spremembe v izraznosti velikih pet osebnostnih potez. Socialni odnosi naj bi namreč v večji meri prispevali k površinskim osebnostnim značilnostim, npr. k samospoštovanju in subjektivnemu blagostanju kot k temeljnim osebnostnim potezam (Roberts in Bengtson, 1993).

V primeru, da je osebnostna stabilnost rezultat posameznikovega življenja v stabilnem okolju (hipoteza o vzporedni kontinuiteti; Moss in Susman, 1980), bi morale biti osebnostne poteze bolj stabilne pri posameznikih v stabilnejšem okolju kot pri tistih v manj stabilnem okolju. V skladu s to hipotezo naj bi bila tudi razvojna obdobja, v katerih prihaja do mnogih sprememb v posameznikovem okolju, povezana z več spremembami v njegovi osebnosti. Prav prehod v odraslost je eno izmed takih manj stabilnih obdobij razmeroma samostojnega preizkušanja socialnih in normativnih vlog, da bi si posamezniki našli svoje mesto v družbi (Arnett, 2000a), kar se odraža tudi v demografskih prehodih oz. njihovi zgoščenosti v tem obdobju. Dalje prehodno naravo (nestabilnost) prehoda v odraslost označujejo psihološke spremembe, vezane na oblikovanje identitete, na primer spremembe v moči ega, porast samoučinkovitosti, spoznavne prožnosti in kompleksnosti, kritičnega mišljenja in moralnega presojanja ter samorefleksije (Côté, 1996). Na podlagi navedenih sprememb naj bi bile osebnostne poteze na prehodu v odraslost še posebej občutljive na okoljske vplive, zato lahko v tem obdobju pričakujemo več osebnostnih sprememb kot v mladostništvu in v dolgem obdobju odraslosti. To predpostavko podpirajo ugotovitve metaanalitične študije normativnih osebnostnih sprememb (Roberts, Walton in Viechtbauer, 2006) med mladostništvom in pozno odraslostjo.

Eden izmed vidikov stabilnosti posameznikovega okolja je tudi raven stalnosti v kakovosti njegovih odnosov s pomembnimi drugimi osebami, medosebni odnosi pa imajo osrednjo vlogo v osebnostnem razvoju. Za proučevanje vzdolžnih učinkov socialnih odnosov na prehodu v odraslost so zlasti primerni odnosi s starši in prijatelji, manj pa partnerski odnosi, ker so v tem obdobju precej nestabilni. Medtem ko se odnosi s starši razvijejo že zgodaj v življenju in ostajajo pomembni v velikem delu posameznikovega življenja (Hartup in Laursen, 1999), vrstniki zelo očitno pridobivajo na pomenu od srednjega otroštva do vključno prehoda v odraslost (Harris, 1998; Helsen, Vollebergh in Meeus, 2000). Če drži hipoteza o vzporedni kontinuiteti, bi morale biti v študiji C. Sturaro in sodelavcev (2008) spremembe v kakovosti socialnih odnosov (zaznana socialna opora in konflikti) pri mladih med 17. in 23. letom starosti povezane s spremembami v izraznosti njihovih osebnostnih značilnosti. Po drugi strani pa ima, v skladu z modelom dinamičnih transakcij med posameznikom in okoljem, tudi osebnost učinek na zaznano socialno oporo (Asendorpf in van Aken, 2003) in kakovost socialnih odnosov (Neyer in Asendorpf, 2001; Robins, Caspi in Moffitt, 2002).

Rezultati Münchenske vzdolžne raziskave (Sturaro idr., 2008) v nekaterih segmentih podpirajo hipotezo o vzporedni kontinuiteti, saj so se pokazale nekatere pomembne povezave med spremembami osebnosti in spremembami zaznane kakovosti socialnih odnosov. Dosledno z endogenim modelom se je pokazala le višja relativna stabilnost osebnostnih potez mladih preko šestletnega časovnega razpona v primerjavi s stabilnostjo kakovosti njihovih socialnih odnosov, podobno kot ugotavljajo avtorji predhodnih raziskav z mladostniki in mladimi odraslimi v istem kulturnem prostoru (Asendorpf in van Aken, 2003; Neyer in Asendorpf, 2001). V nasprotju z endogenim modelom, po katerem naj bi pomembna razvojna pot potekala od zgodnejše osebnosti (pri starosti 17 let) k spremembi v kakovosti socialnih odnosov kasneje, pa se je kot pomembna pokazala vzdolžna napovedna zveza med kakovostjo zgodnjih socialnih odnosov in kasnejšo spremembo osebnosti. Natančneje: zgodnji konflikti z očetom so napovedovali upad čustvene stabilnosti, vestnosti in samospoštovanja med 17. in 23. letom starosti, konflikti mladostnikov z mamo so se povezovali z upadom njihove čustvene stabilnosti in samospoštovanja, konflikti z najboljšim prijateljem pa z upadom ekstravertnosti in samospoštovanja. Edini pozitivni učinek kakovosti zgodnjih socialnih odnosov so avtorji odkrili glede zaznane opore najboljšega prijatelja, ki je napovedoval porast ekstravertnosti. Raven konfliktov v mladostništvu je torej najbolj dosledno prispevala k spremembam v samospoštovanju na prehodu v odraslost. V tem obdobju torej k spremembam osebnosti mladih prispeva zgodnejša kakovost socialnih odnosov s pomembnimi drugimi, raven konfliktnosti v socialnih odnosih s pomembnimi

drugimi pa ima širši učinek kot opora. Ugotovitve predstavljene študije navajajo na sklep, da konflikti s starši in prijatelji upočasnijo normativni proces razvoja k zreli in bolj stabilni osebnosti na prehodu v odraslost.

Ugotovitve C. Sturaro in sodelavcev (2008) o razvoju osebnosti na prehodu v odraslost tudi niso povsem v skladu s paradigmo dinamičnega interakcionizma, saj je bil učinek osebnosti pri starosti 17 let na spremembe v socialnih odnosih odsoten. V podporo transakcijskemu kontekstualnemu modelu bi se namreč moral pokazati tako učinek okolja (kakovost socialnih odnosov) na spremembe v osebnosti kot tudi učinek osebnosti na spremembe v socialnih odnosih. Na splošno rezultati te in podobne študije mladih (Neyer in Lehnart, 2007) bolj podpirajo okoljski mehanizem osebnostnih sprememb kot mehanizem transakcij osebnost – okolje ali endogeni model razvoja osebnosti. Prevladujoči učinek socialnih odnosov z bližnjimi osebami na osebnostne spremembe se lahko pojavlja zaradi še nejasno oblikovane identitete mladih (raziskovanje, preizkušanje). Jasno opredeljena identiteta namreč »prečisti« informacije, ki jih posamezniki dobivajo v svojem okolju, in njihovo razlago ter tako zmanjša vpliv teh informacij oz. razlag na osebnostni razvoj (Roberts in DelVecchio, 2000). Ker posamezniki na prehodu v odraslost še niso konsolidirali identitete, proces »prečiščevanja« poteka manj učinkovito in tako omogoča okoljskim dejavnikom močnejši vpliv na osebnost.

Literatura

- Allik, J., Laidra, K., Realo, A. in Pullman, H., 2004: Personality development from 12 to 18 years of age: Changes in mean levels and structure of traits. *European Journal of Personality*, 18, 445–462.
- Arnett, J. J., 1995: Broad and narrow socialization: The family in the context of a cultural theory. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 617–628.
- Arnett, J. J., 1998: Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context. *Human Development*, 41, 295–315.
- Arnett, J. J., 2000a: Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469–480.
- Arnett, J. J., 2000b: High hopes in a grim world. Emerging adults' views of their futures and »Generation X«. *Youth and Society*, 31, 267–286.
- Arnett, J. J., 2001: Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133–143.
- Arnett, J. J., 2003: Conceptions of the transition to adulthood among emerging adults in American ethnic groups. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100, 63–75.
- Arnett, J. J., 2004: *Emerging adulthood. The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
- Arnett, J. J., 2006: Emerging adulthood: Understanding the new way of coming of age. V: J. J. Arnett in J. L. Tanner (ur.), *Emerging adults in America* (str. 3–19). Washington, DC: American Psychological Association.
- Arnett, J. J., 2007: The long and leisure route: Coming of age in Europe today. *Current History, March*, 130–136.
- Asendorpf, J. B. in van Aken, M. A. G., 2003: Personality-relationship transaction in adolescence: Core versus surface personality characteristics. *Journal of Personality*, 71, 629–666.
- Baltes, P. B. in Nesselroade, J. R., 1972: Cultural change and adolescent personality development: An application of longitudinal sequences. *Developmental Psychology*, 7, 244–256.
- Buhl, H. M. in Lanz, M., 2007: Emerging adulthood in Europe. Common trends and variability across five European countries. *Journal of Adolescent Research*, 22, 439–443.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Borgogni, L., Bucik, V. in Boben, D., 1997: *Model »velikih pet«*. *Priložnik za merjenje strukture osebnosti*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.

- Carmichael, C. M. in McGue, M., 1994: A longitudinal family study of personality change and stability. *Journal of Personality*, 62, 1–20.
- Caspi, A., 1998: Personality development across the life course. V: W. Damon in N. Eisenberg (ur.), *Handbook of child psychology: Social, emotional and personality development* (Vol. 3, str. 311–388). New York: Guilford.
- Cheah, C. S. L. in Nelson, L. J., 2004: The role of acculturation in the emerging adulthood of aboriginal college students. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 495–507.
- Costa, P. T., Jr. in McCrae, R. R., 1994: Stability and change in personality from adolescence through adulthood. V: C. F. Halverson, Jr., G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 139–150). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Costa, P. T., Jr. in McCrae, R. R., 1997: Longitudinal stability of adult personality. V: R. Hogan, J. Johnson in S. Briggs (ur.), *Handbook of personality psychology* (str. 269–290). San Diego, CA: Academic Press.
- Côté, J. E., 1996: Sociological perspectives on identity formation: The culture-identity link and identity capital. *Journal of Adolescence*, 19, 417–421.
- Digman, J. M. in Shmelyov, A. G., 1996: The structure of temperament and personality in Russian children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 341–351.
- Erikson, E. H., 1968: *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton.
- Eurostat Press Office (10. 12. 2009). *Youth in Europe. A statistical portrait of the lifestyle of young people*. Dostopno na http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-10122009-AP/EN/3-10122009-AP-EN.PDF.
- Facio, A. in Micocci, F., 2003: Emerging adulthood in Argentina. V: J. J. Arnett in N. Galambos (ur.), *New directions for child and adolescent development: Cultural conceptions of the transition to adulthood* (št. 100, str. 21–31). San Francisco: Jossey-Bass.
- Feingold, A., 1994: Gender differences in personality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116, 429–456.
- Funder, D. C., 2001: *The personality puzzle*. New York: Norton.
- Haan, N., Millsap, R. in Hartka, E., 1986: As times go by: Change and stability in personality over fifty years. *Psychology and Aging*, 1, 220–232.
- Hampson, S. E. in Goldberg, L. R., 2006: A first large study of personality trait stability over the 40 years between elementary school and midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 763–779.

- Harris, J. R., 1998: *The nurture assumption. Why the children turn the way they do.* New York: Touchstone.
- Hartup, W. W. in Laursen, B., 1999: Relationships as developmental contexts: Retrospective themes and contemporary issues. V: W. A. Collins in B. Laursen (ur.), *Relationships as developmental contexts: The Minnesota symposia on child psychology* (Vol. 30, str. 13–35). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Helsen, M., Vollebergh, W. in Meeus, W., 2000: Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 319–335.
- Helson, R. in Moane, G., 1987: Personality change in women from college to midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 176–186.
- Holmlund, U., 1991: Change and stability of needs from middle adolescence to young adulthood in Swedish females. *European Journal of Personality*, 5, 379–385.
- Ickes, W., Snyder, M. in Garcia, S., 1997: Personality influences on the choice of situations. V: R. Hogan, J. Johnson in S. Briggs (ur.), *Handbook of personality psychology* (str. 166–189). San Diego, CA: Academic Press.
- John, O. P. in Srivastava, S., 1999: The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. V: L. A. Pervin in O. P. John (ur.), *Handbook of personality: Theory and research* (2. izd.). New York: Guilford Press.
- Kapor-Stanulović, N., 1988: *Na putu ka odraslosti.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kins, E. in Beyers, W., 2010: Failure to launch, failure to achieve criteria for adulthood. *Journal of Adolescent Research*, 25, 743–777.
- Knyazev, G. G., Zupančič, M. in Slobodskaya, H. R., 2008: Child personality in Slovenia and Russia: Structure and mean level of traits in parent and self-ratings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 317–334.
- Larson, R., 1990: The solitary side of life: An examination of the time people spend alone from childhood to old age. *Developmental Review*, 10, 155–183.
- Macek, P., Bejček, J. in Vaničková, J., 2007: Contemporary Czech emerging adults: Generation growing up in the period of social changes. *Journal of Adolescence Research*, 22, 444–474.
- Mayr, E. in Adamek, M., 2007: Austria. V: J. J. Arnett (ur.), *International encyclopedia on adolescence. Vol. 1* (str. 45–52). New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Maysless, O. in Scharf, M., 2003: What does it mean to be an adult? The Israeli experience. V: J. J. Arnett in N. Galambos (ur.), *New directions for child and adolescent development: Cultural conceptions of the transition to adulthood* (št. 100, str. 5–20). San Francisco: Jossey-Bass.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr., 1994: The stability of personality: Observation and evaluations. *Current Directions in Psychological Sciences*, 3, 173–175.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr., 1997: Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509–516.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr., 2006: Cross-cultural perspectives on adult personality trait development. V: D. K. Mroczek in T. D. Little (ur.), *Handbook of personality development* (str. 129–145). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr., Hřebíčková, M., Urbánek, T., Martin, T. A., Oryol, V. E. idr., 2004: Age differences in personality traits across cultures: Self-report and observer perspectives. *European Journal of Personality*, 18, 143–157.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hřebíčková, M., Avia, M. D. idr., 2000: Nature over nurture: Temperament, personality, and the life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173–186.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Pedrosa de Lima, M., Simões, A., Ostendorf, F., Angleitner, A. idr., 1999: Age differences in personality across the adult life span: Parallels in five cultures. *Developmental Psychology*, 35, 466–477.
- McCrae, R. R. in John, O. P., 1992: An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175–215.
- McCrae, R. R. in Terracciano, A., 2005: Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 547–561.
- McGue, M., Bacon, S in Lykken, D. T., 1993: Personality stability and change in early adulthood: A behavioral genetic analysis. *Developmental Psychology*, 29, 96–109.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F., 2002: Assessing children's traits with the Hierarchical Personality Inventory for Children. V: B. De Raad in M. Perugini (ur.), *Big Five Assessment* (str. 129–146). Gottingen: Hogrefe & Hoyer Publishers.
- Moss, H. A. in Susman, E. J., 1980: Longitudinal study of personality development. V: O. G. Brim in J. Kagan (ur.), *Constancy and change in human development* (str. 530–595). Cambridge: Harvard University Press.

- Mroczek, D. K. in Spiro, A., 2003: Modeling intraindividual change in personality traits: Findings from the normative aging study. *Journals of Gerontology: Psychological Sciences*, 58, 153–165.
- Nelson, L. J., 2009: An examination of emerging adulthood in Romanian college students. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 402–411.
- Nelson, L. J., Badger, S in Wu, B., 2004: The influence of culture in emerging adulthood: Perspectives of Chinese college students. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 26–36.
- Neyer, F. J. in Asendorpf, J. B., 2001: Personality-relationship transaction in young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1190–1204.
- Neyer, F. J. in Lehnart, J., 2007: Relationships matter in personality development: Evidence from an 8-year longitudinal study across young adulthood. *Journal of Personality*, 75, 535–568.
- Pals, J., 1999: Identity consolidation in early adulthood: Relations with ego-resiliency, the context of marriage, and personality change. *Journal of Personality*, 67, 295–329.
- Puklek Levpušček, M. in Zupančič, M., 2007: Slovenia. V: Arnett (ur.), *International encyclopedia of adolescence* (str. 866–877). New York, London: Routledge: Taylor & Francis.
- Puklek Levpušček, M. in Zupančič, M., 2010: Kako slovenski študentje zaznavajo obdobje prehoda v odraslost in različna merila odraslosti? *Pedagoška obzorja*, 1, 89–109.
- Roberts, B. W. in Chapman, C. N., 2000: Change in dispositional well-being and its relation to role quality: A 30-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 34, 26–41.
- Roberts, B. W. in Helson, R., 1997: Changes in culture, changes in personality: The influence of individualism in a longitudinal study of women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 641–651.
- Roberts, B. W. in DeVecchio, W. F., 2000: The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126, 3–25.
- Roberts, B. W., Walton, K. E. in Viechtbauer, W., 2006: Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 132, 29–32.
- Roberts, B. W. in Wood, D., 2006: Personality development in the context of the neo-socioanalytic model of personality. V: D. K. Mroczek in T. D. Little (ur.), *Handbook of personality development* (str. 11–39). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Roberts, R. E. L. in Bengtson, V. L., 1993: Relationship with parents, self-esteem, and psychological well-being in young adulthood. *Social Psychology Quarterly*, 56, 263–277.
- Robins, R. W., Caspi, A. in Moffitt, T. E., 2001: The kids are all right: Growth and stability in personality development from adolescence to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 670–683.
- Robins, R. W., Caspi, A. in Moffitt, T. E., 2002: It's not just who you're with, it's who you are: Personality and relationship experiences across multiple relationships. *Journal of Personality*, 70, 925–964.
- Robins, R. W., Fraley, R. C., Roberts, B. W. in Trzesniewski, K. H., 2001: A longitudinal study of personality change in young adulthood. *Journal of Personality*, 69, 617–640.
- Santrock, J. W., 1992: *Life-span development*. Dubuque, IA: Wm. C. Brown Publishers.
- Schulenberg, J. E., O'Malley, P. M., Bachman, J. G. in Johnston, L. D., 2005: Early adult transitions and their relations to well-being and substance use. V: R. Settersten, F. Furstenberg in R. Rumbaut (ur.), *On the frontier of adulthood: Theory, research, and public policy* (str. 417–453). Chichago: University of Chichago Press.
- Shiner, R. L., 2006: Temperament and personality in childhood. V: D. K. Mroczek in T. D. Little (ur.), *Handbook of personality development* (str. 213–230). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Sirsch, U., Dreher, E., Mayr, E. in Willinger, U., 2009: What does it take to be an adult in Austria? Views of adulthood in Austrian adolescents, emerging adults, and adults. *Journal of Adolescent Research*, 24, 275–292.
- Srivastava, S., John, O. P., Gosling, S. D. in Potter, J., 2003: Development of personality in early and middle adulthood: Set like a plaster or persistent to change? *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1041–1053.
- Statistični urad RS., 1998: *Statistični letopis 1998*. Dostopno na http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=1998&jezik=si (citirano 23. 2. 2009).
- Statistični urad RS., 2008: *Statistični letopis 2008*. Dostopno na http://www.stat.si/publikacije/pub_letopis_prva.asp (citirano 23. 2. 2009).
- Stein, J. A., Newcomb, M. D. in Bentler, P. M., 1986: Stability and change in personality: A longitudinal study from early adolescence to young adulthood. *Journal of Research in Personality*, 20, 276–291.

- Sturaro, C., Denissen, J. J. A., van Aken, M. A. G. in Asendorpf, J. B., 2008: Person-environment transactions during emerging adulthood. The interplay between personality characteristics and social relationships. *European Psychologist*, 13, 1–13.
- Viken, R. J., Rose, R. J., Kaprio, J. in Koskenvuo, M., 1994: A developmental genetic analysis of adult personality: Extraversion and neuroticism from 18 to 59 years of age. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 722–730.
- Watson, D. in Walker, L. M., 1996: The long-term stability and predictive validity of trait measures of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 576–577.
- Zupančič, M., 2004a: Opredelitev razvojnega obdobja in razvojne naloge v mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 511–524). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M., 2004b: Razvoj identitete in poklicno odločanje v mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 571–588). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M., Puklek Levpušček, M. in Horvat, M., 2009: *Predicting criteria of adulthood (already achieved) as perceived by university students: A comparison between Austria, Slovenia and the USA*. Prispevek predstavljen na 14. Evropski konferenci o razvojni psihologiji, Vilna, Litva.
- Zupančič, M., Puklek Levpušček, M., Friedlmeier, W., Sirsch, U., Bruckner, J. in Horvat, M. (v recenziji). *Perceived adult status in Austria, Slovenia and the US among students*.
- Zupančič, M. in Svetina, M., 2004: Socialni razvoj v mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 589–611). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.